

De Amsterdamse Rivierenbuurt

Bert Esselink

***De Amsterdamse
Rivierenbuurt***

*Honderd jaar
schoonheid & schuld*

Boom Amsterdam

© 2021 Bert Esselink, Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervaelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.)

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Afbeelding voorzijde omslag

Kromme Mijdrechtstraat, woonblok ontworpen door
Michel de Klerk (foto Eric Bosman)

Boekverzorging

René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 978 90 2443 569 2 | NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Voorwoord 7

Geschiedenis

- ▶ Berlages Plan Zuid 9
- ▶ Tweede Wereldoorlog 21
- ▶ Een buurt in opbouw 54

Architectuur

- ▶ Amsterdamse School 75
- ▶ Bijzondere plekken 92
- ▶ Verdwenen gebouwen 135

Bewoners

- ▶ Demografie & sociale cohesie 149
- ▶ Bekende bewoners 166
- ▶ Criminele bewoners 207

Straten 221

Tijdslijn 295

Bronnen 304

Verantwoording illustraties 310

Register van straatnamen 311

Register 314

Voorwoord

De Rivierenbuurt in Amsterdam-Zuid is een oase van rust vergeleken met de toeristische gekte van het centrum en de hippe drukte van De Pijp. De Rivierenbuurt is een plek die door velen vooral geassocieerd wordt met de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog. De buurt met voor de oorlog 17.000 joodse inwoners, van wie ruim 13.000 de Holocaust niet overleefden. *Het Parool* omschreef de Rivierenbuurt ooit als een ‘mooi decor, tragisch stuk’. Afgezien van de associaties met de bezettingsjaren is de Rivierenbuurt vooral ook een prachtig en historisch stuk Amsterdam met vele gezichten.

Het is de Rivierenbuurt waar Anne Frank in vrijheid opgroeide, Frits Barend in het schoolteam van Mart Smeets voetbalde, Michael Jackson met zijn broers een zwembad opende, Willem Holleeder vrijuit op zijn scooter rondreed en Audrey Hepburn balletles kreeg. Het is de buurt waar het rationalisme van Berlage fraai samensmelt met het expressionisme van de Amsterdamse School en waar dagelijks honderden bewoners, forensen en bezoekers achteloos talrijke gemeentelijke en nationale monumenten passeren. De Rivierenbuurt maakt deel uit van Plan Zuid, dat al ruim een eeuw oud en inmiddels beschermd stadsgezicht is. De bouw begon in 1921, de buurt beslaat zo’n 279 hectare en telt momenteel bijna 30.000 inwoners. Volgens een door de gemeente Amsterdam uitgevoerde gebiedsanalyse is de buurt een zeer geliefde locatie en zijn de bewoners bijzonder tevreden met hun leven in het gebied van postcodes 1078 en 1079.

De Rivierenbuurt is voor vele duizenden mensen hun eeuwige thuis, ook al zijn ze jaren geleden uit de stad vertrokken. ‘Wie hier opgroeit, is levenslang een kind uit de Rivierenbuurt,’ aldus Jan Wiegel in zijn documentaire over de buurt. Ook voor mijzelf is de Rivierenbuurt een plek waar ik me na diverse verhuizingen eindelijk echt thuis voel. Speciaal voor alle voormalige, huidige en toekomstige bewoners van dit unieke stukje Amsterdam heb ik dit boek geschreven, maar natuurlijk ook voor bezoekers. Ontdek op deze pagina’s welke bijzondere plekken een bezichtiging waard zijn

en waar beroemde en beruchte mensen hebben gewoond. Lees alles over de schoonheid die Berlage en de architecten van de Amsterdamse School nastreefden en over de schuldige plek die de Rivierenbuurt door de oorlog en Jodenvervolging voor velen is geworden.

Ik ben geen historicus, geen kunstkenner en geen expert in stadsontwikkeling of architectuur. Ook ben ik geen socioloog, antropoloog of misdaadjournalist. Wel wil ik mijn fascinatie voor de buurt delen met een zo breed mogelijk en hopelijk zelfs jong publiek. Vele honderden uren heb ik doorgebracht op Delpher, in de bibliotheek, bij het NIOD en in het Stadsarchief. Uren heb ik door de buurt gewandeld en met buurtgenoten gesproken. Honderden bronnen heb ik doorgespit om de Rivierenbuurt in al haar facetten te onderzoeken. En waar ik twijfelde, kon ik gelukkig bouwen op de kennis van specialisten op hun respectievelijke vakgebied. Mijn speciale dank gaat dan ook uit naar Jos Wiersema, Rian Verhoeven, Nadia Bouras, Gertjan Broek, Sebas Baggelaar, Len Berghoef en alle burens en buurtbewoners die me tijdens het schrijven hebben geïnspireerd of geholpen. Ook zonder de hulp van de volgende personen zou dit boek nooit geworden zijn wat het is: Anders Tusenius en Eric Bosman voor de recente foto's en Arjen-Sjoerd de Vries, Sjoerd de Jong en mijn vader Henk Esselink voor de tekstredactie.

Tijdens mijn onderzoek naar de geschiedenis van de Rivierenbuurt heb ik ontdekt dat de buurt een werkelijk onuitputtelijke bron is van historische gebeurtenissen, boeiende personen en ontelbare pijnlijke of juist dierbare herinneringen. Een groot deel van deze verhalen en anekdotes zal in deze eerste buurtbiografie tot leven worden geroepen en hopelijk ook komende generaties bewoners en bezoekers blijven inspireren. De Rivierenbuurt is honderd jaar oud, maar nog steeds springlevend.

Bert Esselink

Amsterdam, najaar 2020

Geschiedenis

De geschiedenis van de Rivierenbuurt kan grofweg worden opgedeeld in drie periodes: [1] het ontstaan van de buurt als onderdeel van Berlages Plan Zuid, [2] de bezettingsjaren met hun enorme impact op de buurt en [3] de naoorlogse periode van wederopbouw, uitbreiding en modernisering.

► ***Berlages Plan Zuid***

Tot het eind van de negentiende eeuw bestaat het gebied buiten het centrum van Amsterdam voornamelijk uit polders met boerderijen, herbergen en molens. De polder direct ten zuiden van het centrum van Amsterdam heet de Binnendijkse Buitenveldertse Polder. Hier bevindt zich een groot aantal luxe buitenverblijven, waar vooral vermogende stedelingen de nodige rust vinden, even weg uit het vieze en drukke centrum van de stad.

Door de industriële revolutie in de tweede helft van de negentiende eeuw groeit het aantal inwoners van Amsterdam van nog geen 300.000 inwoners in 1875 tot ruim 500.000 in 1900 en moeten er dringend meer woningen gebouwd worden. Voor deze stadsuitbreiding wordt in 1896 het noordelijke deel van de Binnendijkse Buitenveldertse Polder door Amsterdam geannexeerd en in 1921 de rest van het gebied. De stad is overvol en de bestaande woningen zijn vaak te krap, van slechte kwaliteit en donker. De Woningwet van 1901 verplicht gemeenten om een bouwverordening op te stellen met normen waaraan nieuwe woningen moeten voldoen. Het bestuur van Amsterdam heeft vooral als doel om betere woningen te bouwen voor arbeiders, die veelal in ongezonde en armoedige omstandigheden in de binnenstad wonen.

De Woningwet verplicht bovendien iedere gemeente met meer dan 10.000 bewoners om een plan van uitbreiding op te stellen. De uitbreidingsplannen voor Amsterdam worden gebaseerd op deze wet en voorzien in ruimere woningen en bredere straten. Een van

de meest bekende uitbreidingsplannen wordt het Plan Zuid van de architect en bouwmeester Hendrik Petrus (Hein) Berlage. De invloedrijke Berlage wordt in maart 1900 door de Amsterdamse gemeenteraad verzocht iets moois te bedenken voor het gebied tussen de rivieren Schinkel en Amstel, het gebied dat nu tussen het Olympisch Stadion en de Berlagebrug ligt. En dit doet hij met volle overgave...

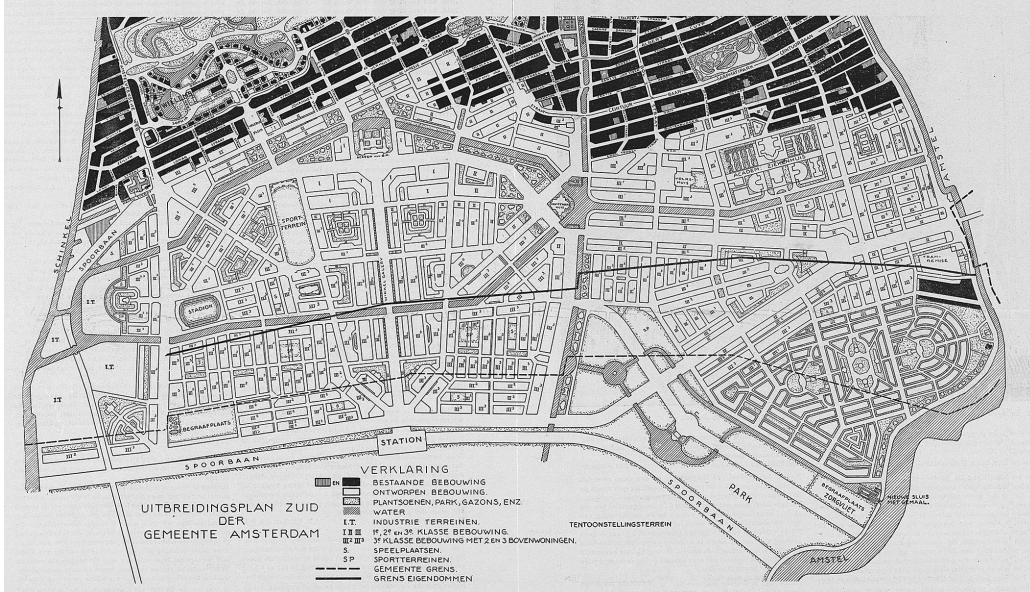
Een krankzinnig plan Berlages Plan Zuid was niet het eerste en zeker ook niet het laatste uitbreidingsplan van Amsterdam. Aan het eind van de negentiende eeuw zijn er bijvoorbeeld plannen van stadsingenieur Jacobus van Niftrik en stedenbouwkundige Jan Kalff. Van Niftrik heeft met zijn plan van 1867 vooral grote woonwijken met veel groen voor ogen. Hij wil voortborduren op de trend die is ingezet door Samuel Sarphati, die bijvoorbeeld resulteerde in het prachtige Amstel Hotel en het indrukwekkende Paleis voor Volksvlijt. Helaas blijkt zijn plan te duur en praktisch ook onuitvoerbaar, met name omdat het onmogelijk blijkt om alle benodigde poldergrond snel te onteigenen. Uiteindelijk wordt zijn plan afgekeurd en vervangen door het minder ambitieuze en meer pragmatische plan van Kalff uit 1877, dat resulteert in buurten als De Pijp en Oud-West.

Berlage spreekt overigens zijn afschuw uit over dit plan van zijn collega, vooral vanwege de veel te dichte bebouwing en een volstrekt gebrek aan ‘monumentaliteit’ en esthetiek. Hij wil het in zijn Plan Zuid allemaal anders aanpakken, ook al is het zijn eerste grote stedenbouwkundige opdracht. Nadat zijn eerste uitbreidingsplan uit 1904 ondanks goedkeuring door de gemeenteraad in 1905 om vooral economische redenen op de lange baan is geschoven, presenteert Berlage in 1915 op verzoek van de gemeente zijn tweede, grondig herziene plan. In de jaren na zijn eerste plan heeft hij veel gereisd en inspiratie opgedaan in onder meer Parijs en New York, waardoor zijn ideeën over de gewenste uitbreiding van Amsterdam behoorlijk veranderd zijn. Ook heeft hij in de tussentijd uitbreidingsplannen voor Den Haag en Purmerend gemaakt en zo ervaring opgedaan. Zijn nieuwe plan is ontworpen vanuit drie basiselementen, te weten pleinen met monumentale gebouwen, brede lanen die de pleinen verbinden en woonblokken die in het patroon van deze pleinen en straten moeten worden ingepast.

De belangrijkste verschillen tussen het eerste en tweede Plan Zuid zijn meer symmetrie, rechte en bredere straten, een grotere bebou-

wingsdichtheid, minder groen in de wijken maar wel een groot park in het zuidoosten van de buurt. ‘Het tweede plan Berlage ontwikkelde zich in fasen uit het eerste, waarbij schilderachtigheid en gezochte onregelmatigheid plaats maakten voor een strengere ordening,’ schrijft Francis Fraenkel in zijn standaardwerk over het ontstaan van Plan Zuid uit 1974. Berlage is sterk beïnvloed door de Franse stedenbouwkundige Georges-Eugène Haussmann, die verantwoordelijk was voor het aanleggen van de grote boulevards en pleinen in Parijs. Berlage noemt Parijs zelfs ‘de mooiste moderne stad van de wereld’ en is in zijn Plan Zuid zeker geïnspireerd door de monumentaliteit, pleinen en lanenstructuur van de Franse hoofdstad. Ook het werk van de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright beïnvloedt Berlage, die na zijn bezoek aan Amerika zelf het modernisme van Wright in Europa introduceert.

Het definitieve Plan Zuid omvat ongeveer 13.000 woningen met ruime binnentuinen tussen gesloten woonblokken. Berlage wil met deze bouwvorm een scheiding maken tussen de drukte van de stad en de straat enerzijds en de rust en privacy van de binnentuin anderzijds. Het plan dat bij bespreking in de gemeenteraad in 1917

Berlages Plan Zuid, 1915

Rivierenbuurt, juni 1938

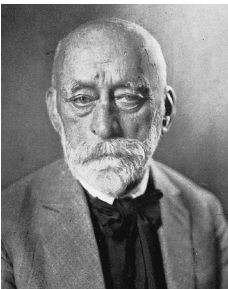
door het sociaaldemocratische raadslid Jos Loopuit nog wordt vergeleken met ‘afgeroomde melk zonder enige poëzie’, wordt momenteel internationaal gezien als een van de belangrijkste stedenbouwkundige plannen uit de eerste helft van de twintigste eeuw.

Het gemeentebestuur neemt twee jaar de tijd voor overleg en ondanks wat protesten – zoals van het immer dwarsliggende liberale raadslid Walrave Boissevain: ‘Ik geloof, dat als uitgevoerd wordt, wat de heer Berlage voorstelt, de Gemeente een klinkklare krankzinnigheid begaat’, aldus het *Algemeen Handelsblad* van 20 april 1916 – wordt het herziene Plan Zuid in 1917 door de gemeenteraad goedgekeurd. Al snel wordt begonnen met de bouw van de Nieuwe Pijp, de Apollobuurt, de Stadionbuurt en uiteindelijk de Rivierenbuurt. Het plan wordt in grote lijnen gevolgd, maar er wordt ook regelmatig van afgeweken. Zo zouden er op cruciale plekken in de buurt enkele openbare en iconische gebouwen moeten komen, maar hiervan wordt in de Rivierenbuurt alleen de Wolkenkrabber ook daadwerkelijk gebouwd.

Voor Plan Zuid bedacht Berlage drie soorten woningen: de eerste klasse (villa’s), de tweede klasse (tweegezinshuizen) en de derde klasse (meergezinswoningen van drie of vier verdiepingen met een gemeenschappelijke trap). Dit was ook meteen een sociale verdeling. Voor de Rivierenbuurt was voornamelijk bebouwing in de derde klasse gepland, speciaal voor de middenklasse. Mede omdat meer dan 90% van de huizen in particulier bezit was, waren de huren aan de hoge kant, zodat alleen de bovenste lagen van de arbeidersklasse en de middenklasse zich een woning in de buurt konden veroorloven.

De Amstellaan (nu Vrijheidslaan) wordt een van de breedste boulevards van de stad. Andere opvallende kenmerken van de inrichting van de Rivierenbuurt zijn de twee brede lanen, de huidige Churchill-laan en Rooseveltlaan, die in een V-vorm samenkomen op een centraal plein, het huidige Victorieplein, met de Biesboschstraat als symmetrische as in het midden. De Roerstraat en de Jekerstraat, die aan weerszijden parallel aan de Biesboschstraat lopen, zijn keurig gespiegeld. Beide straten hebben op dezelfde plek een school, een pleintje en een poort naar de naastgelegen laan. De radiaalstraten of ‘rivierstraten’, de Scheldestraat, Maasstraat, Waalstraat en Rijnstraat, sluiten precies aan op bestaande straten in de reeds voltooide Pijp. Als Berlage in 1914 door het schatrijke echtpaar Anton en Helene Kröller-Müller wordt gevraagd om een boerderij met omringend landgoed te ontwerpen bij Schipborg in Drenthe, gebruikt hij hiervoor dezelfde lanenstructuur als in de Rivierenbuurt.

In opdracht van met name bouwondernemers ontwerpen de architecten hele blokken woningen tegelijk, waardoor onder toezicht van Berlage en de gemeente een eenheid in het straatbeeld ontstaat, maar tegelijkertijd subtiele variaties worden aangebracht tussen de verschillende woonblokken. In totaal worden in heel Plan Zuid zo'n honderd architecten ingeschakeld. Ze ontvangen hiervoor gemiddeld 100 gulden (zo'n €50) per perceel. Veel van deze architecten zijn aanhangers van de Amsterdamse School, een populaire kunst- en architectuurstijl in die tijd. Fred Rühl schrijft op de website *Geheugen van Plan Zuid*: 'Met het inzicht van vandaag deelt de buurt zich haast als een filosofie aan je mede. Naast een voorbeeldige stratenopbouw in volkomen harmonie met de ribbenkast van de buurt (de bekende ypsilon, die gevormd wordt door Vrijheids-, Roosevelt- en Churchilllaan met in het centrum de Wolkenkrabber), kom je hier de meest mooie portieken, dakranden, raampartijen en vooral metselwerk tegen.'

H.P. Berlage

Wie was deze Hendrik Petrus Berlage eigenlijk? Op 21 februari 1856 wordt hij geboren aan de Keizersgracht 120 als kind van de directeur van het Bevolkingsregister. Hij groeit op in Arnhem, studeert vervolgens een jaar in Amsterdam aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten en daarna aan de Bauschule in Zürich. Hier komt hij in aanraking met de ideeën van architect Gottfried Semper, die later van grote invloed zal worden op zijn werk. Berlage is aanvankelijk een aanhanger van het rationalisme, een stroming die ervan uitgaat dat alle problemen in de architectuur met het verstand zijn op te lossen. Ook volgt Berlage de principes van de Nieuwe Zakelijkheid en het functionalisme, waarbij de functionaliteit van een ontwerp een voorwaarde is voor schoonheid. Opvallend genoeg staan deze ideeën lijnrecht tegenover die van de vroege Amsterdamse School, waarbij functionaliteit vaak ondergeschikt is aan de vorm. En juist Berlages Plan Zuid bevat vele bouwwerken in de stijl van de Amsterdamse School.

Berlage ontwerpt diverse iconische bouwwerken in en ook buiten Amsterdam, zoals de Beurs aan het Damrak, het Mercatorplein in West, de Berlagebrug over de Amstel, en in 's-Gravenhage het Gemeentemuseum (nu Kunstmuseum Den Haag). Hij is aanhanger van het concept Gesamtkunstwerk, dat wil zeggen een ontwerp dat bestaat uit verschillende elementen of disciplines, maar toch een geheel vormt. Hij ontwerpt voor veel van zijn gebouwen dan ook het meubilair. Daarnaast ontwerpt hij voor veel boeken en tijdschriften zowel de band en de omslag als de illustraties. In zijn boek *Schoonheid in*

samenleving ('met teekeningen van den schrijver') uit 1919 schrijft hij: 'Vandaar ook bij de uiterlijk meest uiteenlopende verscheidenheid dier kunstwerken toch hun innerlijke samenhang, het verband hunner geestelijke algemeenheid welke die verscheidenheid opheft.' Schoonheid en verscheidenheid, maar ook orde en regelmaat zullen terugkerende thema's blijven in zijn werk en het zijn begrippen die typerend zijn voor de inrichting en bouw in de Rivierenbuurt. Opvallend genoeg staan er, afgezien van de Berlagebrug, geen door Berlage ontworpen gebouwen in de Rivierenbuurt. Hij is dan ook niet direct als architect, maar vooral als stedenbouwkundige en regisseur volop aanwezig in de buurt.

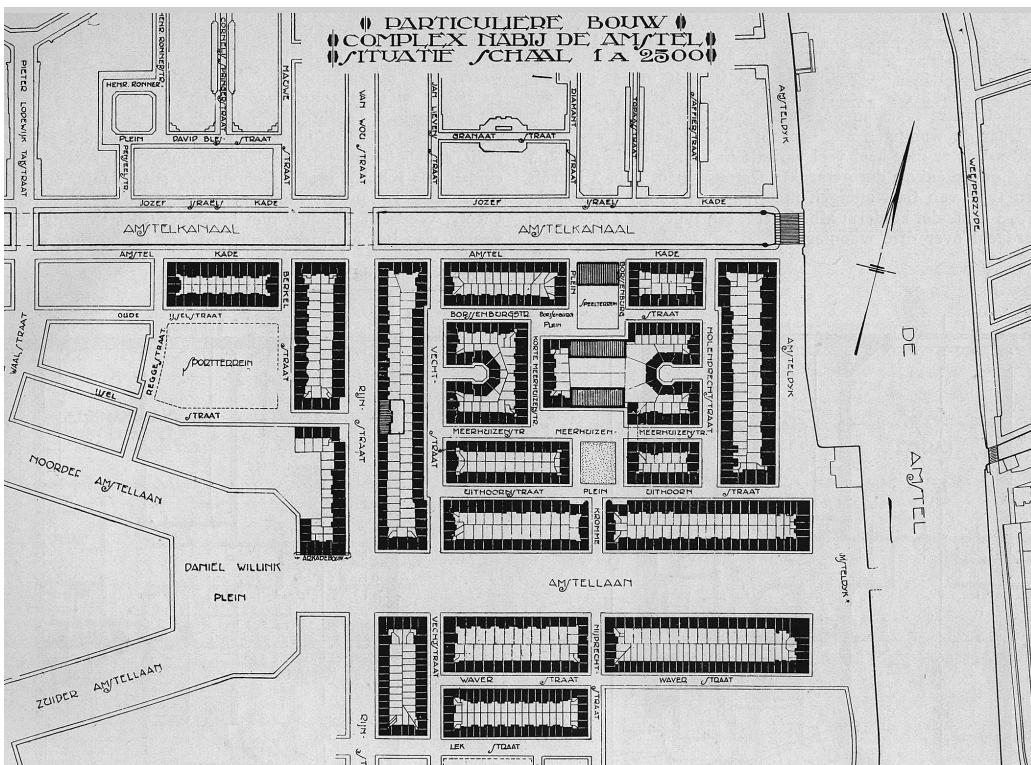
Op 1 april 2018 is het complete gebied van Plan Zuid door de Amsterdamse gemeenteraad tot beschermd stadsgezicht uitgeroepen. Dit had Berlage vast kunnen waarderen. Zijn Plan Zuid heeft grote internationale bekendheid gekregen, vooral vanwege de destijds unieke en idealistische samenwerking tussen de ontwerper, het stadsbestuur, de architecten en de bouwers.

Een nieuw behangetje De eerste bebouwing in de Rivierenbuurt vindt al plaats als Berlage zijn tweede plan nog aan het uitwerken is. In 1911 richten arbeiders van de aan de overkant van de Amstel gelegen Zuidergasfabriek de Woningbouwvereniging Amsterdam-Zuid op, met als doel een aantal nette woningen voor arbeiders van de fabriek te realiseren. Dit lukt ze en in 1915 worden in de Trompenburgstraat (dan nog de Trompstraat) 88 woningen opgeleverd, pal naast een rijtje arbeiderswoningen dat al voor de eeuwwisseling bij de Spijker Automobielfabriek aan de Amsteldijk was gebouwd. Al snel blijken de huren van 4 gulden (nog geen €2) per week echter te hoog voor de arbeiders, waardoor vooral meer welvarende burgers de woningen betrekken.

De omgeving van de Trompenburgstraat wordt pas twintig jaar later als onderdeel van Berlages Plan Zuid volgebouwd. Hierbij wordt keurig om de Trompenburgstraat en de fabriek heen gebouwd. Het rijtje oorspronkelijke arbeiderswoningen in de straat bestaat nog steeds en wijkt duidelijk af van de omliggende woonblokken. Een buurtschap met in 1914 gebouwde houten noodwoningen op de plaats waar zich nu de Remise Lekstraat bevindt, moet overigens wel wijken voor de plannen van Berlage.

De eerste bouwplannen in de Rivierenbuurt als onderdeel van Plan Zuid worden in 1920 gemaakt rond het Meerhuizenplein en Borssenburgplein. Het gebied wordt ontwikkeld door zeventig bij Amstels

Bouwvereniging (ABV) aangesloten particuliere bouwondernemers. Zeventien zorgvuldig geselecteerde architecten werken samen met de aannemers om de bijna tweeduizend woningen en winkelwoningen in deze eerste echte wijk van de Rivierenbuurt te ontwerpen. Iedere architect krijgt minimaal 200 meter gevel toegewezen. Michel de Klerk wordt gevraagd de gevels aan de Amstellaan te ontwerpen en Margaret Kropholler ontwerpt de gevels aan de Amstelkade en Holendrechtstraat. Een commissie van vier door de gemeente aangewezen architecten onder leiding van stadsarchitect Allard Remco Hulshoff houdt toezicht op de esthetiek in de architectuur en een goede afstemming tussen de architecten. Deze constructie van een hechte samenwerking tussen aannemers, architecten, gemeente en schoonheidscommissie is zeer vernieuwend. Berlage had hoge eisen gesteld ten opzichte van de esthetiek in Plan Zuid en deze

Plattegrond van het bouwterrein van Amstels Bouwvereniging, 1920

unieke samenwerking was de enige manier om aan de eisen te kunnen voldoen. De constructie was niet eenvoudig, maar de wijk rondom het Meerhuizenplein kan wel worden gezien als de eerste grootschalige projectbouw in Nederland en heeft verschillende processen en gangbare werkwijzen in de bouw op hun kop gezet.

De eerste paal gaat op 1 augustus 1921 de grond in en deze datum kan dan ook gezien worden als de werkelijke start van de Rivierenbuurt als deel van Plan Zuid.

De eerste woningen worden al in 1922 opgeleverd en na voltooiing van het gebied in 1923 wordt de bebouwing langzaam uitgebreid naar het westen en zuiden. Vanaf 1926 ziet de gemeentelijke Commissie voor de bebouwing in Plan Zuid (Commissie Zuid) erop toe dat de gewenste samenhang tussen ligging en architectuur gerespecteerd wordt. Het is haar taak om toezicht te houden op de stedenbouw-

Omgeving Meerhuizenplein, mei 1930

kundige eenheid, dus het behoud van de symmetrie, de locatie en het type groen, de locatie van verticale elementen als torens en verhogingen en de bouw- en dakvorm. Het ontwerp van de gevels zelf werd door de schoonheidscommissie getoetst.

Als de eerste woonblokken rondom het Meerhuizenplein in 1922 af zijn, is het wachten op de bewoners. De woningen zijn volgens de plannen van Berlage vooral bestemd voor mensen uit de middenklasse, die de huren in de nieuwe wijk echter vaak te hoog vinden. Door de hoge woonlasten worden veel kamers onderverhuurd aan alleenstaanden of gezinnen die de huur van een eigen woning niet kunnen opbrengen. De ruime huizen zitten hierdoor vaak stampvol en veel nieuwe inwoners zijn teleurgesteld dat de nieuwe wijk hierdoor toch wat minder 'chic' is dan ze hadden gehoopt. Om de animo voor de nieuwe buurt te verhogen, mogen de huurders wel zelf de kleur van het behang of het schilderwerk uitkiezen en soms zelfs de eerste paar maanden gratis wonen. Om hiervan zo veel mogelijk gebruik te kunnen maken, wordt er continu verhuisd.

Een groot deel van de nieuwe bewoners is afkomstig uit de oude Jodenbuurt. Ook joodse bewoners van verpauperde delen van de oude binnenstad die het zich kunnen veroorloven, vestigen zich in de nette Rivierenbuurt met fraai aangelegde straten, veel groenvoorzieningen en opmerkelijk veel leegstaande woningen. Volgens de scriptie *Wij waren hier geen joden* van Miek Zandvliet wonen in 1930 in Amsterdam 757.386 mensen, van wie 8,7% joods is. In de Rivierenbuurt ligt dit percentage op ruim 15%. Opvallend genoeg trekt een groot aantal joden naar de Rivierenbuurt niet alleen vanwege de betere huisvesting, maar ook om afstand te nemen van typisch joodse gebruiken en om meer op te gaan in de Nederlandse samenleving. Zij gaan dan ook verspreid door de hele buurt wonen en zoeken elkaar niet echt actief op. Wel wordt al in 1926 in de Waalstraat 1 op de hoek van de Amstelkade een kleine, door Harry Elte ontworpen synagoge (of sjoel) geopend. Elte ontwierp eerder het verpleeghuis de Joodsche Invalide aan het Weesperplein, hoek Nieuwe Achtergracht. De synagoge is een initiatief van de vereniging Benei Teimon (Kinderen van het Zuiden), die opkomt voor de belangen van de joodse bewoners in de buurt. Eigenlijk was het pand bedoeld als autogarage, maar Elte weet er een sjoel van te maken met plaats voor 140 mannen en 40 vrouwen. In 1937 verhuist de orthodoxe joodse gemeente naar een nieuwe en ruimere synagoge in de Lekstraat.

Jules Schelvis, die het vernietigingskamp Sobibor overleeft, initiator wordt van de Stichting Sobibor en enkele boeken over het

kamp schrijft, verhuist in 1926 vanuit de drukke en vuile Jodenbuurt naar de Rivierenbuurt. In zijn boek *Een jeugd in Amsterdam* schrijft hij: 'We kwamen in de Waverstraat op nummer 62 drie hoog te wonen, een straat die loopt van de Amsteldijk naar de Vechtstraat. De straat was in vergelijking met de oude Jodenbuurt een toonbeeld van netheid. [...] De Waverstraat was toen het meest zuidelijke deel van Amsterdam. Vanuit het raam keken we links naar de nog gedeeltelijk in aanbouw zijnde tramremise aan de Lekstraat, met ingang aan de Amsteldijk. Voor ons uit zagen we een zandvlakte in de richting van Trompenburg. Aan de rand van de Amsteldijk stonden enige kantoren en fabriekshallen waar auto's van het merk Spyker werden vervaardigd.' Drie jaar later, wanneer het financieel tegenzit, verhuist het gezin Schelvis naar een goedkopere woning in de Transvaalbuurt.

De joodse schrijver en historicus Salvador Bloemgarten, die in 1935 met zijn moeder naar de Meerhuizenstraat 12-II verhuist, schetst in *Wim Polak, Amsterdammer en sociaal-democraat* een fraai beeld van de woningen in de buurt: 'Zo bevond zich in ons appartement en dat van onze naaste burens slechts één waterkraan: namelijk die in de kleine keuken. Er kwam alleen koud water uit. Elementaire voorzieningen zoals een douche, warm en koud stromend water, waar zelfs de minst draagkrachtige gezinnen tegenwoordig niet buiten kunnen, ontbraken volledig. Onze moeder verzorgde haar uiterlijk als haar vier kinderen op school waren. 's Ochtends waste ieder van de

Lijn 4 op de Rivierenlaan (nu President Kennedylaan), 1941

kinderen in de keuken zijn gezicht, handen en een deel van het bovenlichaam. [...] 's Zondags wasten alle vier de kinderen zich achtereenvolgens in een op een driepoot geplaatste tobbe in de keuken. De tobbe werd dan twee keer gevuld met in een grote ketel op het gasfornuis tot koken gebracht heet water en vervolgens op temperatuur gebracht met koud water uit de kraan. Wie als tweede of als vierde aan de beurt was, moest zich zodoende wassen in het vuile water van zijn voorganger.' Toch worden de ruime woningen en moderne voorzieningen in de buurt wel degelijk gewaardeerd door de nieuwe bewoners. Er zijn voldoende winkels en de buurt ligt aan de rand van de stad, dicht bij de natuur. Ook zijn er goede tramverbindingen.

De eerste tramlijn in de Rivierenbuurt is lijn 4 vanaf het Centraal Station, die in 1916 via de Amsteldijk wordt verlengd naar de Trompstraat (nu Trompenburgstraat), voornamelijk voor de arbeiders die er wonen. In 1939 wordt de route van lijn 4 verlegd via de Rijnstraat naar de Rivierenlaan. Lijn 8 rijdt na december 1923 vanaf het Centraal Station via de Van Woustraat door naar de Rijnstraat en na 1925 tot aan het eindpunt in de Lekstraat. In 1929 wordt het eindpunt van de lijn verlegd naar een keerlus op het Daniël Willinkplein. Datzelfde jaar gaat lijn 12 van start, die vanaf de Amsteldijk via de Rijnstraat en de Amstellaan (nu Vrijheidslaan) naar het Mercatorplein rijdt, en lijn 20, de Noordermarktlijn, die via de Noorder Amstellaan (nu Churchill-laan) rijdt en eerst de Amstellaan en later Trompenburgstraat als eindpunt heeft.

In april 1930 wordt lijn 20 aangevuld met lijn 25 van Centraal Station naar de Amstellaan, die de route van lijn 4 deels overneemt. Door de economische crisis in de jaren dertig wordt lijn 12 in januari 1932 opgeheven en lijn 20 volgt enkele maanden later. Vanaf 1936 rijdt lijn 8 vanaf het Centraal Station via de Zuider Amstellaan (nu Rooseveltlaan) door naar het eindpunt aan het Westerscheldeplein (nu Europaplein).

Begin jaren dertig staat in de Rivierenbuurt driekwart van de woningen nog leeg en aan een groot aantal gevels hangen bordjes met 'Te Huur'. Rond de 7% van de particuliere huizen in de buurt is niet bewoond. Door de economische crisis zijn veel jonge gezinnen weer bij hun ouders ingetrokken en duizenden woningen staan leeg. Veel van deze woningen in de buurt worden betrokken door joden die uit Duitsland zijn gevlucht nadat Adolf Hitler er in 1933 aan de macht is gekomen.